

Aantrekkingskracht van regio's en demografische gevolgen

Jan Latten en Niels Kooiman

Tussen nu en 2040 zal meer dan een derde van alle Nederlandse gemeenten te maken krijgen met een afname van de bevolking. In ongeveer een tiende van de gemeenten zal ook het aantal huishoudens dalen. Bevolkingsgroei en -krimp raken tal van maatschappelijke aspecten, waaronder lokale voorzieningen, arbeids- en woningmarkt en onderwijs. Uitstroom van kenniskapitaal, vermogenden en jongeren, leegstand en dalende vastgoedwaarden kunnen zich voordoen. Op snel groeiende plaatsen gebeurt vaak het tegenovergestelde. Dit artikel laat zien welke regio's in de periode 2005 tot 2010 zijn gegroeid of gekrompen, en hoe de aantrekkingskracht van regio's samenhangt met hun sociaaldemografische ontwikkeling. Regio's die per saldo zowel buitenlandse nieuwkomers als binnenlandse toestromers aantrekken 'vertwintigen' en vergrijzen daarmee beduidend minder snel dan gemiddeld. De grijze druk neemt er zelfs af. Regio's die relatief minder aantrekkelijk zijn, kennen meestal geen binnenlandse toestroom van jongeren, en de minst aantrekkelijke per saldo ook geen toestroom van andere leeftijdscategorieën. Frappant is ook dat in gebieden zonder aantrekkende werking onder twintigers vooral mannen overblijven.

1. Toenemend belang migratiesaldo en verhuistromen voor bevolkingsontwikkeling

De natuurlijke aanwas in Nederland is sinds 1950 met een factor drie afgenomen en zal volgens de CBS/PBL-prognose 2010 langzamerhand overgaan in negatieve cijfers. Het migratiesaldo zal echter positief blijven. Daardoor krijgt migratie steeds meer gewicht voor de nationale bevolkingsgroei. Immigranten zullen zich echter niet gelijkmatig over het land verspreiden. Regionale verschillen in economische ontwikkeling en de aantrekkende werking daarvan op arbeidsmigranten en volgmigranten zullen de ruimtelijke spreiding van nieuwkomers beïnvloeden. Ook binnenlandse verhuizingen zullen een grotere rol gaan spelen in de bevolkingsontwikkeling van een regio. Binnenlandse en buitenlandse migratie worden zelden als één verschijnsel gepresenteerd. Uiteraard heeft dat te maken met het verschil in motieven om te verhuizen of te migreren. Voor de resulterende toestroom maakt het motief echter niet uit. Binnenlandse en buitenlandse migratie dienen daarom als deel van hetzelfde proces te worden gezien en gezamenlijk te worden geanalyseerd.

Economische regio's als leefwereld

Het dagelijks leven van mensen speelt zich af in ruimere gebieden dan uitsluitend de woongemeente. Het is de regio die steeds belangrijker wordt voor de dagelijkse activiteiten. Mensen maken gebruik van voorzieningen in de hele regio. Een paar woont in Hoofddorp, werkt in Amsterdam Zuid,

brengt kinderen naar de crèche in Amstelveen en gaat in het weekend shoppen op Schiphol. Aantrekkingskracht in termen van migratiesaldo kan om die reden beter worden begrepen op het niveau van de 40 Nederlandse COROP-gebieden dan op het niveau van gemeenten. Het zijn economische regio's met veelal een stad en een omliggend verzorgingsgebied waarbinnen de meeste mensen hun dagelijkse activiteiten ontplooiën, zoals werken, naar school gaan, winkelen en sporten, ook wel 'activity space' genoemd (Hooimeijer en Van der Knaap, 1994).

2. Regionale groei in combinatie met krimpregio's

Hoewel het inwonertal van Nederland tussen 2005 en 2010 is toegenomen, is er op een toenemend aantal plaatsen sprake van stagnerende bevolkingsgroei of zelfs -krimp. De regio's Oost-Groningen, Delfzijl en omgeving, de Achterhoek, Zuid-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen zagen het aantal inwoners tussen 2005 en 2010 teruglopen. Groei concentreert zich in een beperkt aantal regio's. Vooral in de noordvleugel van de Randstad, maar ook in delen van Overijssel, Drenthe en Gelderland, is juist sprake van een bovengemiddelde groei (kaart 1). De bevolkingsgroei in die delen van het land vindt voornamelijk plaats in de grote en middelgrote steden en aangrenzende gemeenten. De stad Utrecht zag het aantal inwoners in genoemde periode toe-

Relatieve bevolkingsontwikkeling tussen 2005 en 2010, naar COROP-gebied

- Krimp
- tot 1% groei (matige groei)
- 1 tot 2% groei (gemiddelde groei)
- meer dan 2% groei (sterke groei)

nemen met ruim 30 duizend, maar ook andere kernen in de regio, zoals Bunnik, Houten en Amersfoort, groeiden sterk. In de regio Groot-Amsterdam kreeg niet alleen de hoofdstad er 25 duizend inwoners bij, maar ook omliggende gemeenten als Amstelveen, Haarlemmermeer en Aalsmeer namen in inwonertal toe. Steden als Zwolle, Arnhem, Nijmegen, Assen en Groningen en hun ommeland zorgden voor een belangrijk deel van de bevolkingstoename in de groeiregio's in Overijssel, Drenthe, Groningen en Gelderland.

3. Europees fenomeen

Een regionaal sterke urbanisatie in combinatie met regionale krimp in andere delen van het land is niet uniek voor Nederland. In veel meer gebieden in Europa zien we krimp en groei naast elkaar. Veelal is het contrast groter dan in Nederland. Dit geldt vooral voor delen van Scandinavië en Oost-Europa, maar ook in Frankrijk, Portugal, Italië en Griekenland kent men regio's waarvan de bevolking zwak of sterk krimpt. Vaak zijn er in de betreffende landen tegelijkertijd ook groeipolen. Na de hereniging van Oost- en West-Duitsland is een groot deel van de bevolking naar Zuid-Duitsland en andere deelstaten vertrokken. Mede daardoor ervaren veel plaatsen in het oosten van Duitsland sindsdien een ongekende daling van hun inwonertallen. De stad Halle-Saale, bijvoorbeeld, zag zijn inwonertal dalen van 309 duizend in 1990 naar 230 duizend in 2009. Ook in Nederland heeft de te verwachten lokale krimp en groei te maken met een trek naar de stedelijke regio's.

Waarom verhuizen mensen (over lange afstand)?

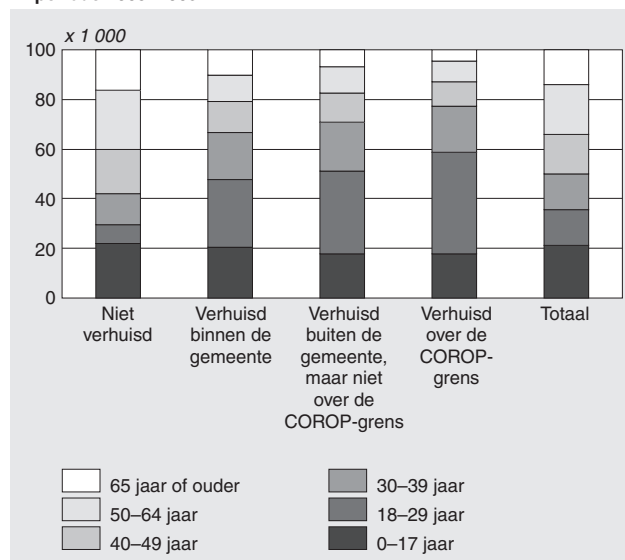
Aantrekkingskracht van regio's op zowel nieuwe inwoners uit het buitenland als mensen uit andere Nederlandse regio's hangt samen met drijfveren van mensen om te verhuizen (De Jong en Fawcett, 1981). Het merendeel van de verhuizende personen verhuist binnen een COROP-regio. Slechts 7 procent (ruim 1 miljoen personen) verhuisde in de periode 2006–2009 tussen COROP-regio's. Bij bovenregionale verhuizingen gaat het vooral om motieven waarbij geografische verschillen tussen aanbod van en vraag naar arbeid een belangrijke economische drijfveer vormen (Massey et al., 1993). Mensen maken als het ware een kosten-batenanalyse en besluiten te verhuizen naar de plaats waar zij verwachten er (financieel) het meest op vooruit te gaan. Dat is vaak omdat zij gaan studeren, werken of een carrièrestap maken (Boyle et al., 1998; Visser en Van Dam, 2006; Das en De Feijter, 2009). De Jong en Fawcett (1981) noemen onder andere als motief: een hoger inkomen, meer banen en het bereiken van een hogere sociale status door middel van opleiding.

Het zijn vooral jongeren, alleenstaanden en hoog opgeleiden die over langere afstanden verhuizen. Deze groepen bepalen voor een groot gedeelte de interregionale binnenlandse verhuisstromen.

Tussen 2006 en 2008 hadden vooral Amsterdam, Groningen en Utrecht een grote instroom van jongeren (Van Huis en Wobma, 2010). Ouderen hebben meer locatiespecifiek

kapitaal opgebouwd, wat de ruimtelijke mobiliteit van deze groep beperkt (Da Vanzo, 1981). Feijten en Visser (2005) vonden dan ook dat de verhuisafstand met de leeftijd afneemt. Ook tussen 2006 en 2009 waren het vooral jongeren die binnen Nederland over langere afstand verhuisden (*grafiek 1*).

1. Aantal personen dat wel of niet is verhuist naar leeftijdsklasse in de periode 2005–2009

Ruim 41 procent van de mensen die gedurende de onderzoeksperiode van het ene naar het andere COROP-gebied verhuisden, was tussen 18 en 29 jaar (leeftijd in september 2007, ongeveer halverwege de onderzochte periode). Afgezet tegen de 14 procent die deze leeftijdsgroep uitmaakt van de totale bevolking, wordt duidelijk dat vooral twintigers domineren onder degenen die over langere afstand verhuizen. Zij zijn samen met dertigers met kinderen goed voor bijna 80 procent van alle verhuizenden tussen COROP-regio's. Degenen die niet verhuizen zijn voor 60 procent 40 jaar of ouder. Het is niet verwonderlijk dat het verhoudingsgewijs veel eenpersoonshuishoudens en ongehuwde paren zonder kinderen zijn die over de grenzen van de COROP-gebieden verhuizen. Ook speelt een rol dat hoogopgeleiden relatief vaker een baan buiten de regio accepteren en daarom over een langere afstand verhuizen dan laagopgeleiden. Op grond hiervan is al te verwachten dat het aandeel jongeren in regio's met een positieve aantrekkingskracht op immigranten en verhuizenden over lange afstand in de afgelopen vijf jaar is toegenomen en relatief hoger kan liggen dan in de overige regio's.

Werkgelegenheid wordt steeds belangrijker voor de aantrekkingskracht van regio's op immigranten uit het buitenland. Arbeid en studie tezamen vormen sinds enkele jaren een belangrijker immigratiemotief dan asiel (Nicolaas et al., 2010). Ook voor de toekomst zal arbeidsmigratie richting Nederland naar verwachting een belangrijker rol spelen in de totale migratie, vanwege een toenemende vraag naar arbeid als gevolg van vergrijzing en een afnemende potentiële beroepsbevolking. Kennismigranten zullen naar verwachting naar Nederland blijven komen (Nicolaas, 2007). Buitenlandse immigranten zijn eveneens veelal jongeren.

Van de immigranten die in 2008 naar Nederland kwamen, was bijna 60 procent jonger dan 30 jaar en bijna 80 procent jonger dan veertig jaar.

Voor immigranten kan de keuze op een bepaalde stad of regio vallen vanwege economische motieven, maar ook omdat andere leden van dezelfde herkomstgroep zich daar al eerder hebben gevestigd. Er is dan sprake van kettingmigratie, waarbij bestaande concentraties van immigranten een belangrijke rol spelen. Die regio's hebben blijkbaar eerder een bepaalde aantrekkingskracht gehad. Op deze manier ontstaan sociale netwerken (Massey, 1993) die leiden tot meer sociaal kapitaal, waardoor het voor nieuwkomers makkelijker wordt om zich er te vestigen. Van kettingmigratie is ook in Nederland sprake. Uit onderzoek van Van Huis en Nicolaas (2000) bleek dat verhuizingen van allochtonen in Nederland doorgaans tot ruimtelijke concentratie van deze groepen leidden.

4. Stedelijke regio noordvleugel Randstad sterkste aantrekkingskracht

Bij de aantrekkingskracht van regio's spelen steden een belangrijke rol. Het zijn centra van technologische, organisatorische en sociale innovaties, van stuwende bedrijvigheid en daarmee welvaarts-groei die mensen en activiteiten aantrekt (De Klerk, 2010). Steden trekken vooral studenten, alleenstaanden en hoogopgeleiden (Feijten et al., 2008). De meesten van hen verblijven slechts tijdelijk in de stad die voor hen een roltrapfunctie heeft gehad (Fielding, 1992; Latten et al., 2008). Als de opleiding is voltooid en mensen kinderen krijgen, verlaten ze vaak weer de stad. Het merendeel van hen blijft echter in de suburbane zone van dezelfde economische regio wonen.

De mate van lokale en regionale groei of krimp wordt sterk bepaald door de netto instroom, ofwel de aantrekkingskracht op nieuwkomers. Het blijkt dat in de periode 2005 tot 2010 de regio's met de sterkste of geringste aantrekkingskracht in grote lijnen samenvallen met het fenomeen bevolkingsgroei en -krimp. Geboorte en sterfte veranderen weinig aan het patroon van groei en krimp. Regio's met een relatief groot vestigingsoverschot trokken vrijwel zonder uitzondering zowel immigranten als mensen die binnenlands verhuizen aan. Nieuwe immigranten vestigden zich voor het grootste deel in de steden, en het merendeel van de mensen die over lange afstand verhuisden ging wonen in een grotere gemeente. Mensen die over korte afstand verhuisden, meestal met als motief een verbetering van de woonomgeving, gingen juist vaker in een kleinere gemeente wonen. Uit de analyse van Latten et al. (2008) voor Noord-Nederland blijkt overigens dat degenen die na het afstuderen over grotere afstand naar andere regio's verhuizen sneller in inkomen stijgen. Een soortgelijk patroon is ook zichtbaar voor degenen die de regio Parkstad Limburg veruilen voor andere regio's (Das en De Feijter, 2009). Dit wijst op een sociaaleconomische selectie in de bovenregionale verhuisstromen.

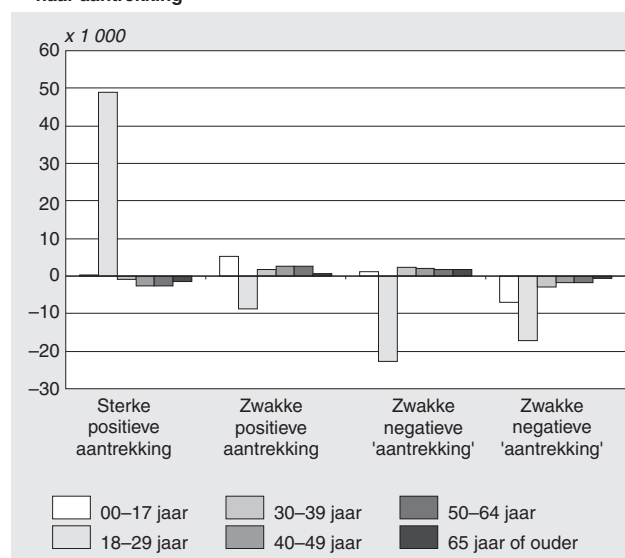
De regio's die in de periode 2005 tot 2010 sterk zijn gegroeid zijn vrijwel allemaal stedelijke regio's. (Sterk positieve aan-

trekkingskracht betekent hier een relatief migratiesaldo (binnenlands plus buitenlands) groter dan 0,5 procent. Zwakke aantrekkingskracht betekent een relatief migratiesaldo tussen 0 en 0,5 procent; zwak negatieve aantrekkingskracht een relatief migratiesaldo tussen -0,5 en 0 procent; sterk negatieve aantrekkingskracht een saldo lager dan 0,5 procent. Deze afbakening is gekozen om vier categorieën van ongeveer evenveel regio's te vormen). De meeste van deze regio's liggen in de noordvleugel van de Randstad, plus de zone rond Den Haag. Ook de stedelijke regio van Arnhem en Nijmegen en die van Groningen trokken veel nieuwkomers. Het enige landelijke gebied dat sterk groeide was een groot deel van Drenthe, met als trekker de provinciehoofdstad Assen.

Gebieden die een zwakke positieve aantrekkingskracht hadden tussen 2005 en 2010, hadden die hoofdzakelijk te danken aan nieuwkomers uit andere Nederlandse regio's en veel minder aan immigranten. Daar komt bij dat de leeftijd van de meeste nieuwkomers in deze gebieden sterk verschilt van die van de nieuwe inwoners van gebieden met een sterke positieve aantrekkingskracht. Waar de meerderheid van de nieuwe inwoners van regio's met een sterke aantrekkende werking bestaat uit jongeren tussen 18 en 29 jaar, verliezen gebieden met een zwakke positieve aantrekkende werking toch jongeren. Dit wordt echter gecompenseerd door oudere nieuwkomers en gezinnen met kinderen. De gebieden met een beperkt vertrekoverschot verliezen hoofdzakelijk jongeren. Regio's met een sterke negatieve aantrekkingskracht verliezen inwoners in alle leeftijdsklassen.

Grafiek 2 brengt de leeftijdsverdeling van binnenlandse verhuizenden naar type aantrekkende werking in kaart. Deze grafiek laat zien dat gebieden met relatief hoge vestigingssaldi vooral jongere mensen trekken, in tegenstelling tot de gebieden met een zwak negatief vestigingssaldo, die juist ouderen trekken en jongeren verliezen. Voor immigranten is deze detaillering niet weergegeven, omdat zij vrijwel zonder uitzondering jong zijn.

2. Binnenlandse vestigingssaldi in de periode 2005 tot 2010 per type naar aantrekkende werking

Vooral randen van Nederland missen aantrekkende werking

De meeste gebieden met een sterk negatief saldo (een sterk negatieve 'aantrekkingskracht') liggen aan de randen van Nederland. Noord-Friesland, Delfzijl en omgeving, Oost-Groningen, de Achterhoek, Noord-Limburg, Zuid-Limburg en in mindere mate Twente verloren de afgelopen vijf jaar veel inwoners aan andere Nederlandse regio's (kaart 2). Het waren vooral 18–29-jarigen die vertrokken. Ook buiten de grensgebieden is er een strook van regio's met een netto sterk negatieve aantrekkingskracht. Deze loopt van Rijnmond (met Rotterdam), het enige stedelijke gebied dat aanzienlijk krimpt, via het zuiden van Zuid-Holland naar de Betuwe. Verder naar het oosten hebben ook regio's in Noord-Brabant een vertrekoverschot, maar dit is minder groot.

Aantrekkingskracht (positief binnenlands plus positief buitenslands migratiesaldo 2005–2010), naar COROP-regio

- Sterke positieve 'aantrekkingskracht'
- Zwakke positieve 'aantrekkingskracht'
- Zwakke negatieve 'aantrekkingskracht'
- Sterke negatieve 'aantrekkingskracht'

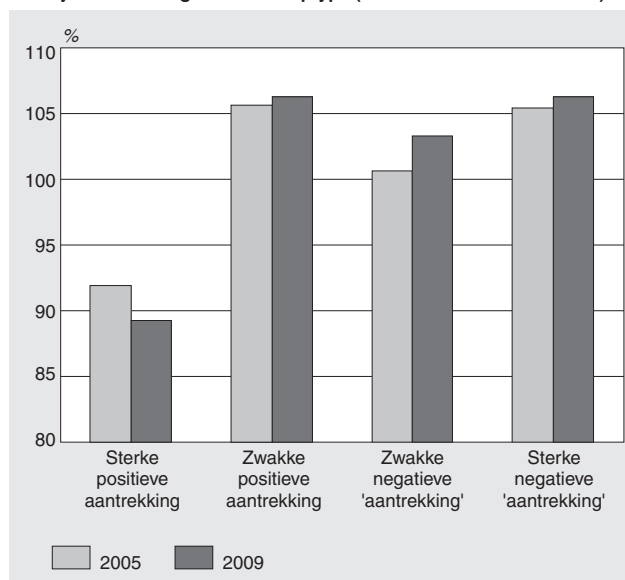
5. Regio's met dubbele aantrekkingskracht snel jonger geworden

De verschillen in aantrekkingskracht hebben niet alleen gevolgen voor de omvang van het aantal inwoners van regio's, maar ook voor de samenstelling. De trek van jonge mensen naar stedelijke groeigebieden draagt ertoe bij dat de bevolking in de groeigebieden steeds meer afwijkt van die in andere regio's. De sterke groeiregio's hadden in 2005 al een jongere bevolkingsopbouw dan andere Nederlandse regio's, maar zijn sindsdien nog eens aanzienlijk minder snel vergrijsd dan de rest van het land. Ook neemt het aandeel jongeren tussen 18 en 29 jaar opvallend toe. De andere drie typen regio's hebben een leeftijdsopbouw die meer op

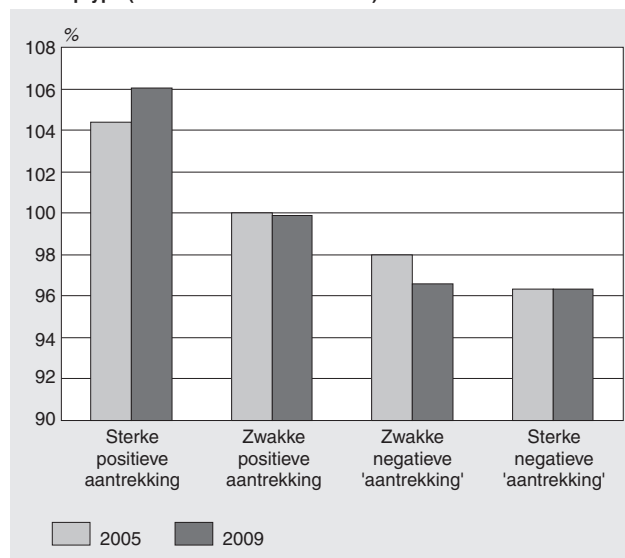
elkaar lijkt en die iets vergrijsder is dan het Nederlands gemiddelde.

In Nederland is de vergrijzing tussen 2005 en 2010 overal toegenomen, maar veel minder in de regio's met sterke positieve aantrekkingskracht. Waar de vergrijzing in de gebieden met een negatief vestigingssaldo in vijf jaar tijd gemiddeld steeg met 1 tot 2 procentpunt tot ruim 16 procent, groeide het aandeel 65-plussers in de regio's met sterke aantrekkingskracht slechts met een half procentpunt tot minder dan 14 procent. De grijze druk, de verhouding tussen ouderen en de potentiële beroepsbevolking, is van belang voor de regionale arbeidsmarkt. Als de grijze druk per COROP-gebied wordt afgezet tegen het landelijk gemiddelde, wordt duidelijk dat grijze druk van regio's met een sterke aantrekkingskracht divergeert met die van de andere regio's (grafiek 3). Dat ook gebieden met een zwakke positieve aantrekkingskracht een relatief hoge grijze druk hebben, komt doordat deze – hoofdzakelijk landelijke – gebieden per saldo toch jongeren verliezen.

3. Grijze druk naar groei- en krimptype (index = 100 voor Nederland)

4. Ontwikkeling van het aandeel jongeren van 18–29 jaar naar groei- en krimptype (index = 100 voor Nederland)

Tegenover het aandeel 65-plussers staat de ontwikkeling van het aandeel jongeren tussen 18 en 29 jaar. Deze groep was in 2005 in de regio's met dubbele aantrekkingskracht al aanzienlijk sterker vertegenwoordigd dan in de andere regio's. In *grafiek 4* is zichtbaar dat de gebieden met een negatieve aantrekkingskracht als gevolg van het wegtrekken van jeugd naar verhouding steeds minder jongeren herbergen dan gemiddeld in Nederland. Het verschil met de gebieden met sterke aantrekkingskracht is toegenomen.

6. Vooral jonge vrouwen trekken naar groeigebieden

Zoals uit het voorgaande bleek zijn het vooral jongeren tussen 18 en 29 jaar die de migratie- en verhuispatronen domineren. Zij trekken naar grote delen van de Randstad en naar grotere provinciesteden als Groningen, Arnhem en Nijmegen. De overige regio's verliezen jongeren. Daarbij lijken jonge vrouwen overmatig de krimpgebieden te verlaten. Kijken we naar de geslachtsverhouding van de gebieden met en zonder netto aantrekkingskracht, dan zijn er in regio's die veel nieuwkomers aantrokken, zoals die van (studenten)steden als Amsterdam, Utrecht, Arnhem/Nijmegen, Leiden en Groningen, meer 18–29-jarige vrouwen dan mannen. In Utrecht zijn er op honderd mannen ruim 107 vrouwen en in Amsterdam zelfs 110. Dit staat in contrast met vrijwel alle andere regio's, maar vooral met de gebieden die per saldo veel (jonge) inwoners verloren. De regio's Twente en Delft/Westland hebben door de technische universiteiten aldaar veel jonge mannen getrokken, maar de overige regio's met een vertrekoverschot hebben vooral jonge vrouwen zien vertrekken. Jonge mannen bleven vaker achter. In regio's als Delfzijl en omgeving, Oost-Groningen, grote delen van Friesland, de Achterhoek, Noord- en Midden-Limburg en Zeeuwsch-Vlaanderen wonen daardoor op iedere honderd mannen slechts 85 tot 91 vrouwen. Dergelijke berichten zijn ook te vernemen over krimpgebieden in het buitenland (Kröhnert en Klingholz, 2007). Het is een eerste indicatie dat gebieden zonder aantrekkingskracht op nieuwkomers andere demografische ontwikkelingen vertonen dan regio's met een sterke aantrekkingskracht. Opvallende uitzondering is het krimpgebied Zuid-Limburg, dat waarschijnlijk als gevolg van de universiteit in Maastricht bijna evenveel vrouwen als mannen in de leeftijdsgroep 18–29 heeft. Dat het aandeel jonge vrouwen niet alleen afhangt van verstedelijking en de aanwezigheid van een universiteit, wordt geïllustreerd door de regio Rijnmond. In deze krimpregio wonen eveneens meer jonge mannen dan jonge vrouwen.

In de leeftijdscategorieën van 30 jaar en ouder is er meer balans. Het overschot aan vrouwen in de groeiregio's en het overschot aan mannen in de krimpregio's bestaat onder dertigers nauwelijks meer. Bijna alle regio's hebben ongeveer evenveel mannen als vrouwen in de leeftijdsklasse van 30 tot 39 jaar. De vraag is hoe dat komt. Wordt de balans telkens hersteld voor oudere leeftijdsgroepen of is er sprake van een generatie-effect? Dat laatste zou betekenen dat het nieuwe fenomeen zich tot nog toe alleen bij de twintigers voordoet, maar straks ook bij dertigers zichtbaar wordt. Deze vraag blijft vooralsnog onbeantwoord en vergt nader onderzoek.

7. Conclusie

De rol van binnen- en buitenlandse migratie wordt belangrijker voor de vraag of het inwonertal van een regio groeit of niet. Vooral op langere termijn, wanneer de natuurlijke groei op nationaal niveau richting nulpunt gaat, zullen migratiestromen bepalend worden. Migratie is echter niet willekeurig maar selectief. Deze verkenning van de samenhang tussen de aard van de migratiesaldi en aspecten van vergrijzing, verjonging of zelfs een onbalans in de geslachtsverhouding laat alvast zien dat er meer consequenties zullen zijn dan kwantitatieve. In gebieden die in de periode 2005–2009 per saldo inwoners aantrokken uit zowel binnen- als buitenland nam het aandeel jongeren tussen 18 en 29 jaar opvallend toe. In die regio's bleef de vergrijzing achter bij die van Nederland als geheel. Gebieden met een negatieve aantrekkingskracht herbergen daarentegen naar verhouding steeds minder jongeren dan gemiddeld in Nederland. Het verschil met de gebieden met sterke aantrekkingskracht is in slechts vijf jaar tijd merkbaar toegenomen. In die gebieden is de grijze druk afgenomen, in de andere regio's toegenomen. Frappant is ook dat regio's met een vertrekoverschot vooral veel jonge vrouwen missen. Dit komt voor een deel doordat deze jonge vrouwen naar de universiteitssteden verhuizen. Het opleidingssucces van vrouwen dat in de afgelopen jaren zichtbaar wordt, manifesteert zich dus ook in een herverdeling van jonge vrouwen over het land. De mannen die minder qua opleiding minder succesvol zijn, blijven vaker achter op het platteland.

Literatuur

Atzema, O.A.L.C., S. Bulterman, P. Hooimeijer en R. Nijstad, 1996. Selectiviteit binnenlandse migratie Randstad 1978–1993. Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht.

Boyle, P., K. Halfacree en V. Robinson, 1998. Exploring contemporary migration. Addison, WesleyLongman Ltd, Harrow.

Das, M. en H. de Feijter, 2009, Wie komen en wie gaan? In: Latten, J. en S. Musterd (red.), De nieuwe groei heet krimp: een perspectief voor Parkstad Limburg, blz. 57–69. Nicis Institute, Den Haag.

Da Vanzo, J., 1981, Repeat migration, information costs and location-specific capital. *Population and Environment* 4(1), blz. 45–73.

Feijten, P. en P. Visser, 2005, Binnenlandse migratie: verhuismotieven en verhuissafstand. *Bevolkingstrends* 53(2), blz. 75–81.

Feijten, P., P. Hooimeijer en C.H. Mulder, 2008, Residential experience and residential environment choice over the life-course. *Urban Studies* 45(1), blz. 141–162.

Fielding A.J., 1992, Migration and social mobility: South East England as an escalator region. *Regional Studies* 26(1), blz. 1–15.

- Ham, M. van, P. Hooimeijer en C.H. Mulder, 2001, Urban form and job access: Disparate realities in the Randstad, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 92(2), blz. 231–246.
- Hooimeijer, P. en G.A. van der Knaap, 1994, From flows of people to networks of behaviour. In: Hooimeijer, P., G.A. van der Knaap, J. van Weesep en R.I. Woods, *Population dynamics in Europe*, blz. 177–185. KNAG, Utrecht.
- Huis, M. van, en H. Nicolaas, 2000, Binnenlands verhuisgedrag van allochtonen. *Maandstatistiek van de Bevolking* 48(3), blz. 36–45. CBS, Voorburg/Heerlen.
- Huis, M. van, en E. Wobma, 2010, Verhuisgedrag van jongeren. *Bevolkingstrends* 58(1), blz. 22–27.
- Jong, G.F. de, en J.T. Fawcett, 1981, Motivations for migration: An assessment and a value-expectancy research model. In: Jong, G.F. de, en R.W. Gardner (eds.), *Migration decision making. Multidisciplinary approaches to microlevel studies in developed and developing countries*, blz. 13–58. Pergamon Press, New York.
- Klerk, L.A., 2010, Verstedelijking 5.0: bespiegelingen over groei, stagnatie en contractie. *Rooilijn* 43(5), blz. 316–329.
- Kröhnert, S. en R. Klingholz, 2007, *Not am Mann. Von Helden der Arbeit zur neuen Unterschicht?* Berlin-Institut für Bevölkerung und Entwicklung, Berlin.
- Latten, J.J., K. Chkalova en M. Das, 2008, De stad Groningen als roltrap van het Noorden. *Bevolkingstrends* 56(2), blz. 52–59.
- Massey, D.S., J. Arango, G. Hugo, A. Kouaouchi, J.E. Taylor en A. Pellegrino, 1993, Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review* 19, blz. 431–466.
- Nicolaas, H., 2007, *Bevolkingsprognose 2006–2050: veronderstellingen over immigratie*. *Bevolkingstrends* 55(1), blz. 57–64.
- Schutjens, V.A.J.M., R. van Kempen en B. Wiendels, 1998, *Werk-geïnduceerde migratie over lange afstand: een vooronderzoek*. Urban Research Centre, Utrecht.
- Visser, P. en F. van Dam, 2006, *De prijs van de plek, woonomgeving en woningprijs*. Nai/RPB, Rotterdam/Den Haag.